

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94 (477.43/44)»1846:929

Н.П. Кузьмінець

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І ПОДІЛЛЯ

В даній статті зображено період перебування Тараса Григоровича Шевченка на території Подільського краю та визначено напрями його діяльності в якості співробітника археографічної комісії.

Ключові слова: Шевченко, Поділля, археографічна комісія.

Геній і талант Т.Г. Шевченка були всеосяжними: поряд із поезією і художньою творчістю він займався вивченням історичного минулого українського народу, був глибоким цінителем пам'яток історії і культури. Творча спадщина Кобзаря свідчить про те, що він мав ґрунтовні знання з історії, мистецтва, літератури, етнографії, фольклористики, політичної економії, філософії, археології, археографії та інших суспільних наук. Його думки й нині не втратили свого значення.

Незважаючи на те, що творчому шляху Т.Г. Шевченка присвячено багато книг, брошур, статей, деякі його сторінки залишилися недостатньо дослідженими. Однією з них є, зокрема, його діяльність в Київській археографічній комісії (її офіційна назва – Комісія для розбору давніх актів при канцелярії київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора). Метою даної статті є дослідження перебування Т. Шевченка на території Подільського краю під час роботи комісії, визначення напрямів його діяльності у якості співробітника комісії, показати результати його діяльності, спостереження й оцінки історичного минулого українського народу з точки зору великого митця. Водночас приділяється увага також висвітленню подільського краю у творах Тараса Григоровича, зустрічам поета із талановитими подолянами.

Діяльність Т.Г. Шевченка в Київській археографічній комісії вже частково висвітлювалася у працях вчених [1]. Одним із дослідників перебування Шевченка на Поділлі є Сваричевський, який понад 40 років свого життя вивчав матеріали з даної теми. З-під його пера вийшли монографії, статті [2]. Сучасних українських істориків також цікавить інформація про подорож Шевченка по подільській землі, його археологічні нотатки та записи про пам'ятки народної творчості, записані зі слів простих українців [3].

Як відомо, серед професорів Київського університету, заснованого 1834 року, виникла думка про створення наукового історичного товариства на зразок Московського товариства історії і старожитностей, члени якого об'єднували зусилля для досліджень у галузі історії, археології та етнографії. Колишній ректор київського університету професор М.О. Максимович у 1840 р. склав проект статуту та записку з обґрунтуванням потреби створення такого товариства в Україні. Ці документи були подані на розгляд генерал-губернаторові Д.Г. Бібікову. Майже три роки він зводив з вирішенням справи. Врешті 8 грудня 1843 р. відбувся урочистий акт її відкриття [4, с. 44]. 3 грудня 1843 р. Київська археографічна комісія, незважаючи на певні труднощі, активно займалася пошуком документів, етнографічних та фольклорних матеріалів в архівах державних установ, магістратів, монастирів. Поступово комісія перетворилася на наукову установу. Про створення комісії Т.Г. Шевченко міг дізнатися під час перебування в Києві наприкінці січня – на початку лютого 1844 р. від її співробітника П.О. Куліша.

В Київській археографічній комісії Т. Шевченко працював з 10 грудня 1845 р. до 1 березня 1847 р. і здійснив вагомий внесок у вивчення рідного краю в ході тривалих подорожей за дорученням цієї установи. Восени 1846 р. поет здійснив третю наукову подорож по Україні, на цей раз на Правобережжя. 21 вересня він одержав від Київської археографічної комісії доручення з програмою етнографічних і художніх робіт. Доручення підписав сам генерал-губернатор Д.Г. Бібіков. В документі говорилося: «Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения: 1. О народных преданиях, местных повестях и сказаниях и песнях. 2. О замечательных курганах и урочищах. С этих курганов снять эскиз формы и величины. 3. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить им описание. [5, с.85]

Невдовзі мрії поета побувати у мальовничому Поділлі сповнилися. Наприкінці вересня 1846 р. він виїхав на Поділля. Шевченкові належало насамперед дістатися Кам'янець-Подільського, центру тодішньої Подільської губернії. Не одне покоління краєзнавців билосся над з'ясуванням питання, через які населені пункти Вінниччини полягав маршрут поета? І лише в наш час український шевченкознавець, письменник і перекладач Петро Жур, який жив і працював у Петербурзі, розкрив цю загадку. У своїй монографії «Дума про огонь: З хроніки життя і творчості Т. Шевченка» він простежив шлях поета під час його відрядження [6]. З Києва Тарас Григорович вирушив 25 вересня за маршрутом: Віта – Васильків – Біла Церква – Сквиря й невдовзі опинився в межах сучасної Вінницької області. За кілька днів поет перетнув її з північного сходу на південний захід через поштові станції Морозівку, Плисків, Липовець, Жорнище. Брацлав, Шпиків, Джурин, Серби, Могилів-Подільський, Яришів і далі – на Кам'янець [7,с.6]. Щоправда, у довоєнній книзі Павла Зайцева «Життя Тараса Шевченка» знаходимо інше твердження: «Їхав через мальовничо положені Бердичів до Кам'янець-Подільського. Пошуки справжнього маршруту тривають» [8,с.4]. Але чітких документальних підтверджень нікому не пощастило віднайти.

Шлях Шевченка на Вінниччині розпочався з с. Морозівки, що у Погребищенському районі. Саме в кінці вересня поштовий діліжанс мчав тоді, ще зовсім молодого поета на захід [9,с.2]. Потім шлях Тараса Григоровича проліг через Плисків також Погребищенського району. У Плискові увагу Шевченка привернули залишки трипільської культури. Зосталися лише німі свідки цих подій – кілька старезних лип. [10,с.3] Звичайно, що частину своєї душі і серця залишив великий Прометей на Подільській землі. Його причарувала своєрідна природа подільського краю, побут і звичаї місцевих селян, неповторні пам'ятки історії та культури, слава і волелюбність наших земляків. Далі шлях його пролягав і через територію сучасного Тульчинського району. Безумовно, що Шевченку добре було відомо про Тульчин, бо в 1842 році він виконав кілька малюнків до книжки письменника М. Польового «История Суворова». Один з цих малюнків відображав прощання Суворова з солдатами в Тульчині. Відомо було Шевченку й про конфлікт полководця з Павлом I [11,с.4]. У с. Жорнищі Іллінецького району він міг почути розповідь про військовий табірний збір, що відбувся в серпні-вересні 1825 р. У цьому зборі, як засвідчують документи, брав участь В'ятський полк, яким командував декабрист П. Пестель. Сюди не раз приїжджав М. Бестужев-Рюмін. Це цілком було співзвучним з інтересом поета в ті роки до декабристського руху. [12,с.2]

Зацікавили його залишки оборонних валів та підземних ходів, споруджених у Липовці ще в ХІУ-ХУ ст. для захисту від грабіжницьких набігів татар і турків, [13,с.3] а також руїни першої фортеці у Брацлаві, перекази про участь його жителів у визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, про героїчну загибель полковника Данила Нечая у нерівному бою з польськими загарбниками поблизу с. Черемошного.

В кінці вересня – на початку жовтня 1846 року поет відвідав Могилів-Подільський. Як свідчать документи, вже на той час це було промислово-розвинене місто. Тут працювала суконна фабрика, свічково-сальні заводи, цукроварні, чимало торговельних крамниць і заїжджих дворів. Очевидно, Тарасові цікаво було дізнатись про долю героя свого твору «Гайдамаки» Івана Гонти. Адже раніше він про це не відав, коли писав такі рядки: «А хто знає, де Гонти могила, мученика праведного де похоронили». Проїжджаючи через село Серби, Шевченко, припускаємо, побачив його могилу. Адже Гонту четвертували і, можливо, тіло тут і поховали. Це викликало в Кобзаря болісні роздуми.

На початку жовтня 1846 року, найімовірніше 2-7 жовтня, відвідав Тарас Григорович Кам'янець-Подільський. Дні перебування там поета підтверджують документи: подільський архієпископ 2 жовтня надіслав київському генерал-губернатору повідомлення про те, що він розпорядився сприяти Шевченку в його археографічній роботі. Подільський губернатор 7 жовтня повідомив про надання йому допомоги з боку адміністрації губернії.

Тарас Григорович походжав по місту над Смотричем, милуючись його архітектурно-пейзажними краєвидами. Митець мав на меті ознайомитись з історією та етнографією Кам'янець-Подільського. Тут він записував народні перекази, легенди, пісні. Водночас, делегований дослідник зібрав певні відомості про архітектурні споруди, давні могили міста. Художник замалював певні схеми та малюнки. Є версія, що всі ці джерела зникли безслідно у царських слідчих архівах через арешт Шевченка 1847 року, про який можемо прочитати з листа М. А. Рігельмана до Г.П. Галагана: «Со времени последнего моего письма, любезный Григорий,

Наукові записки

.....
произошли здесь очень печальные события, о которых могу сказать тебе, что уже знает целый город — что профессора Костомарова, известного своими литературными трудами, взяли и отправили в Петербург по подозрению не знаю каких проступков политических, то же случилось с Шевченком и несколькими здешними студентами. Бог знает, в чем их там подозревают; а зная их по литературным трудам, нельзя не пожалеть, потому что эти люди с талантом были... 2 апреля 1847 г. Киев.» [14,с.15-16]

Шевченко уважно записував все, що бачив і чув. Багато йому допомагали знайомі. Так, у Кам'янець-Подільській губернській гімназії тоді працював учителем географії фольклорист П.О. Чуйкевич, з яким Шевченко познайомився у червні 1945 р. в Києві. Між ними встановилися дружні взаємини. П.О. Чуйкевич включив до альбома Шевченка народні пісні, зібрані ним на Поділлі «Пливе шука з Кременчука», «Зійшла зоря ізвечора», «Ой, Кармалюче, по світу ходиш». [15,с.80] Через Чуйкевича та інших кам'янчан поет міг ознайомитися з матеріалами про Устима Кармалюка. У місті та навколишніх селах ще жили люди, які особисто знали народного месника, давали йому притулок. І тепер побутують легенди і згадки про те, ніби Шевченко побував на Кармалюковій горі, неподалік від Кам'янця-Подільського, та в навколишніх селах, де діяв народний месник. Під час цієї подорожі Шевченко особисто записав рядки невідомого варіанта пісні про Кармалюка, а також інші зразки народної творчості [16,с.273].

Подільські краєвиди, знайомство з людьми та історія краю поклали свій відбиток у поемах Шевченка «Гайдамаки», «Меж скалами, неначе злодій...» (1848); у повісті «Варнак» він створив праобраз Устима Кармелюка (1853) та ін. [17]

На підставі вивчення історичних пам'яток і фольклору Т.Г. Шевченко робить висновки про героїчне минуле українського народу, про його боротьбу проти гнобителів, відображену в піснях і легендах. Подорож 1846 року допомогла Кобзареві ще більше вивчити подільський край і народне життя, краще зрозуміти прагнення подолян і глибше відобразити їх у своїх творах. Подорожуючи Поділлям, Т.Г. Шевченко бачив знедолених людей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Левицкий О.И. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845-1846 гг. // Киевская старина. – 1894. - №2. – С. 231-234.
2. Сергієнко Г.Я. Діяльність Т.Г. Шевченка у Київській археологічній комісії (1845-1847 рр.). // Український історичний журнал. – 1991. - №9.
3. Сваричевський А.В. Археографічна подорож Т.Г. Шевченка на Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1973. - №2. – С. 80-82.
4. Сваричевський А. Шевченко і Поділля. - Хмельницький, 1994.-62 с.
5. Сваричевський А. На прекрасній Подолі: сторінки подільської шевченкіани. - Хмельницький, 2001.
6. Крилюк П. Волинь та Поділля в житті Тараса Шевченка. – Луцьк, 2007. – 108 с.
7. Кульбовський М. Згадки про подолян і Поділля у творах Т. Г. Шевченка // Подільська Шевченкіана. Кн. 2. - Хмельницький, 2006. - С. 14-17.
8. Дорош Є. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині. - Тернопіль, 2002; Шевченко і Поділля: Збірник наукових праць за матеріалами другої Всеукраїнської наукової конференції (м. Кам'янець-Подільський, 20-21 травня 1999 року)/ Ред.кол.: Ф.П. Погребенник, Л.В. Баженов, І.С. Винокур та ін. - Кам'янець-Подільський, 1999. - 268 с.
9. Сергієнко Г.Я. Діяльність Т.Г. Шевченка у Київській археологічній комісії (1845-1847 рр.) //УІЖ. – 1991.- №9.
10. Т.Г. Шевченко в документах і матеріалах. – К., 1950.
11. Жур П. В. Дума про огонь: З хроніки життя і творчості Т. Шевченка. – К., 1985. – 434 с.
12. Тарас Шевченко і Вінниччина. Бібліографічний покажчик // Уклад.: Г.Авраменко, О. Кізяк. Вступне слово Б.Хоменка. Вінниця, 2004.
13. Кавун М. Їхав Кобзар по Поділлю // Вінниччина. – 1999. – 6 березня.
14. Волошка Г. Шевченківським шляхом // Панорама. – 1991. – 15 жовтня.
15. Подільський Е. Іде понад Россю Тарас. // Колос. – 1993. – 6 березня.
16. В. Святлик. Кобзар і Тульчинщина // Заря комунізму. – 4 березня.
17. Таранюк Є. Маршрути Кобзаря//Вінницька правда. – 1991. – 20 червня.
18. Роговий О. Шевченко в Липовці // Липовецькі вісті. – 2001. – 7 березня.
19. Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – К., 1966.
20. Сваричевський А.В. Археографічна подорож Т.Г. Шевченка на Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1973. - №2.
21. Повне зібрання творів Тараса Шевченка. – К., 1951. – Т.6.

22. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т.2.

Кузьминец Н.П. Т. Г. ШЕВЧЕНКО И ПОДОЛЬЕ.

В статье изображен период пребывания Тараса Григорьевича Шевченка на территории Подольского края и определены направления его деятельности в качестве сотрудника археографической комиссии.

Ключевые слова: Шевченко, Подолье, археографическая комиссия.

Kuzminets N.P. T.G. SHEVCHENKO AND PODILIA.

The article deals with the period of Shevchenko stay on the territory of Podilia and determines the directions of his activity as a collaborator of archaeological commission.

Key words: Shevchenko, Podilia, archaeological commission.

УДК 94(477.46/47)(084.3) «17/19»+930.25(470)

Ю.В. Лезун

ПОДІЛЬСЬКІ КАРТИ І ПЛАНИ У РОСІЙСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ДАВНІХ АКТІВ У МОСКВІ

В статті проаналізовано стан збереження та інформативне наповнення картографічних матеріалів з історії Поділля, які зберігаються у Російському Державному архіві давніх актів. Зроблено висновок про доцільність продовження роботи з їх вивчення.

Ключові слова: Поділля, картографічні матеріали, архів.

Картографічні матеріали здавна використовуються як одне з головних джерел історичної інформації. Величезне значення вони мають для вивчення традиційних глобальних проблем історичної науки – воєнних дій, міграційних процесів, географічних відкриттів тощо. Однак не менш важливим є залучення географічних схем і до опрацювання місцевої проблематики, регіональної історії. Зокрема, чималу історіографію має питання створення і вивчення картографічних джерел з історії Поділля. Але розквіт краєзнавства, який триває в Україні уже кілька десятиліть, вимагає дослідження, введення до наукового обігу, публікації все нових карт і планів з історії нашого краю. Ця вимога є цілком природною, адже архівосховища України і сусідніх країн до сьогодні приховують чимало малодосліджених комплексів таких історичних джерел.

Хотіли би звернути увагу істориків Поділля на колекції карт із зібрання Російського Державного архіву давніх актів у Москві (далі – РГАДА).

РГАДА формувався з п'яти головних дореволюційних історичних архівів Російської імперії:

(1) Московського архіву Міністерства юстиції (ММЮ), створеного ще в 1852 р. об'єднанням московських історичних відомчих архівів – Розрядно-Сенатського, Архіву вотчинних справ, Держархіву старих справ, Архіву московських департаментів Сенату та архівів місцевих установ Росії, які були ліквідовані під час реформ 1860-х років;

(2) Московського головного архіву Міністерства іноземних справ (МГАМИД);

(3) Державного архіву МЗС, який до 1917 р. знаходився у Санкт-Петербурзі;

(4) Московського відділення загального архіву Міністерства Імператорського двору, який до 1888 р. називався Московським палацовим архівом;

(5) створеного в 1768 р. Архіву Межової канцелярії.

Картографічні матеріали з цих установ виділенні у окремий підрозділ, який розміщено у найвищому корпусі будівлі архіву з самостійним входом. Недаремно серед працівників і відвідувачів архіву за цим сховищем закріпилася назва «башта».

Зрозуміло, що найбільша кількість карт і планів відклалася у документах Межової канцелярії. Це матеріали Сховища помісно-вотчинних і межових фондів (ф. 1329) та плани дач (земельних ділянок) по повітах різних губерній, в тому числі і Подільської (включення до ф. 1345).

Інший блок картосхем з історії Поділля походить з документів дипломатичних установ, зокрема картографічного відділу бібліотеки МГАМИД (ф. 192), який нараховує 10477 одиниць зберігання за 1562-1940 роки.